

МАКС ВЕБЕР И ГЛОБАЛИЗАЦИЯТА

Иван Райчев РАЙЧЕВ

Защо се спираме на посланието на Макс Вебер?

Трудно се говори за Макс Вебер (Олброу, 2001), защото съществуват много негови образи: Вебер – изразител на модерността; Вебер – либералния индивидуалист; Вебер – основателят на социологията и т.н. Периодът между 1945 и 1989 година очертава една нова епоха, глобалната, която не е продължение на старата, още по-малко е “краят на историята”. Веберовата футурология не ни позволява да съзрем тази епоха, но ако вникнем не толкова в пророчеството му отколкото в анализа на неговото време, бихме могли да направим извода, че М. Вебер е бил подготвен да разпознае епохалния поврат, когато той настъпи. Така че ние трябва в значителна степен да бъдем поствеберисти, затова защото той е равностоен на Кант и Ницше, което ще рече, че трябва да се разглежда като значима представителна фигура на модерното мислене, образно казано, като играч на световната сцена.

От края на 80-те години лексиката на глобализма започва да доминира в политическите и икономическите коментари, както и социалните науки. Понятията “глобално”, “глобализация”, “глобализъм” стават пароли в съвременния публичен дискурс. През последното десетилетие глобализацията заменя постмодерността като основен тематичен форум на теоретичните дискусии в социологията. Счита се, че това е най-значителният поврат в социологията от началото на неомарксизма през 60-те години на ХХ век и от последвалата го експанзия на теоретични и методологически парадигми. Това е аспект на световен поврат, на който интелектуалците реагират, а езикът на глобалното е всекидневен израз на промяната, но заедно с това и научна рефлексия върху нея. С други думи, глобалният дискурс има конструктивно значение за нашата епоха (вж. Albrow, 1996).

В резултат на това не съществува единно мнение сред научните среди за същността на понятието “глобализация”, доколкото не е продукт на някоя мисловна традиция.

Между полюсите на различните гледни точки, че всичко се променя и нищо не се променя, има континуум от междинни позиции. Промените през последните 50-те години са толкова мащабни, както и в периода XV–XVI век, че това намира израз в нова лексика и в усещане за нова епоха – модерната. Промените са свързани с промени в културата и в политическите отношения в световен мащаб, което от своя страна е предпоставка да се счита, че преживяваме края на модерността и навлизаме в нова ера – глобалната епоха.

Епохалният поврат далеч не е приетият отговор на глобализацията дори само за това, че не са очергани теоретичните граници на модерната епоха. Мисленето на голяма част от политиките се определя от съществуващите международни отношения от следвоенния период, въпреки реториката за “нов световен ред” – всъщност реторика от 1945 година. За повечето икономисти глобализацията все още се представя като кулминация на свободния пазар или като апотеоз на световната капиталистическа система.

Тъкмо социолозите са най-вече отговорни за разпознаване на собственото ни време като продължение на модерността. Така например за Роланд Робъртсън, привърженик на схващането на Толкът Парсънс за модернизацията и за динамиката на обществото в световен мащаб, няма никакво противоречие в това глабализацията да се разглежда като процес, имащ своите корени далеч назад в историята, като процес, който изразява формирането на света в единна социална система. Господстващите схващания за глобализацията се отнасят до това, че усилията са насочени към разводняването на понятието в наличните отпреди съществуващи процеси. Това така ли е? Ние считаме, че трябва да си даваме сметка както за края на модерността, така и за идването на една нова епоха, която не е нито посмодерна, нито дори предмодерна, а немодерна, представляваща до голяма степен също такъв пробив, какъвто е предишният епохален поврат, свързан с Ренесанса (Albrow, 1996). Белезите на тази нова епоха са видими навсякъде, а ключовите промени надхвърлят границите на институционалните сфери и на символните редове. Откриваме ги в реалността на глобалните рискове и в преживяванията за тях, както посочва Улрих Бек. Долавяме ги в усещането за края на експанзията на националната държава, както посочва Ралф Дарендорф. Карл Ясперс изтъква новото пребиваване в обща световна несигурност, възвестено от Хирошима и Нагазаки Маршал Маклуън е истински пророк в анализите си на медийната революция. Това са социални мисли-

тели които гледат на нашето време, както М.Вебер гледа на своето време, съчетавайки анализ и повествование, за да идентифицират по-дълбоките процеси. Техният анализ ни води по-скоро към представата за пробив, отколкото за континуитет, за съществено разместване на пластове както в допусканията на всекидневното съзнание, така и в политическите схеми в сравнение с модерната епоха.

Какво е Веберовото повествование за епохата?

Посочените по-горе автори на послания в дълбочина владеят “своя” Вебер за описание на глобалния обрат. Но те не се нуждаят от това, защото живеят в бъдещето, което М. Вебер само предусеща. Има основание да се твърди, че визията им за нашата епоха съвсем не противоречи на Веберовата визия за неговата епоха. Посочената от тези автори развързка на модерността предполага Веберовия анализ на предшестващия период.

Волганг Момзен настойчиво подчертава, че структурната рамка на голяма част от Веберовото творчество е съдбата на националната държава и в частност Германия. Няма друг социолог, който да е до такава степен чувствителен за силите на световната арена, пронизващи модерната политическа структура и всекидневния живот. М.Вебер разбира мотивите за експанзията на капитализма и за имперското съперничество между световните сили по-добре, отколкото много държавници от онова време. Оттук и гланото му недоволство от тях – те просто са слепи за силите диктуващи развързките на техните дребни противоречия. Нещо повече, той си дава сметка, че експанзионизмът не може да продължи до безкрайност, ресурсите са ограничени, а това в крайна сметка би довело до “заклучването” на индивида в една определена рамка.

Този страх за едно бъдеще, което, основавайки се на Ницше, М. Вебер нарича китайско, понякога египетско вкаменяване, и което често кара интерпретаторите да го разглеждат като представител на мисловна традиция, обявяваща края на историята. Става дума за това, което Алвин Гоулднър нарича “метафизичен патос”. Това е единственият момент, в който М. Вебер говори на езика на “неизбежното” – неизбежното бюрократизиране на света. Подобен мотив все още властва във въображението на някои автори, а за Франсис Фукуяма придобива реалност в края на студената война и с триумфа на социалната демокрация.

Трябва да сме много внимателни при дешифрирането на Веберовата идея за бъдещето. М. Вебер рисува картина на доминантните

сили на своята епоха, която си остава ненадмината по проникновенност, мащабност и теоретичен усет за дълбочинни процеси.

Ако оставим настрана патоса за края на историята (краят на света имаме основания да твърдим, че картината, която ни предлага М. Вебер се остава най-добрата диагноза на модерната епоха до 1989 година. Тя предполага адекватна основа за тълкуването на конфликтите между капиталистическата и социалистическата система и във висше степен предугажда рухването на социализма; тя директно разкрива плебисцитните (допитвания, референдуми) масови процеси в парламентарните демокрации, които са потенциал за харизматични движения, овеществяването на социалните отношения и интензифицирането на рационализма. Извън всичко това М. Вебер си дава сметка, че тази констелация (тези отношения) не би могла да съществува вечно и се впуска в мрачни пророчески предсказания. Имаме ли право да го критикуваме за този подход след като и самите ние сега съзираме в настоящето единствено Веберовото минало? Въпрос който заслужава внимание.

Това е така, защото неговата интерпретация за собственото му настояще е далеч по-многовалентна (струваща, значеща) и чувствителна към противоречията, отколкото пророчествата му за бъдещето. Той ясно отчита възможността за бягство в полето на една отричаща света емоционалност пред лицето на стоманената клетка, държи будно вниманието ни за безкрайните диспути относно финални ценностни нагласи в един свят, който е загубил финалните си авторитети. Той напълно осъзнава степента, в която разوماгьосването на света стоварва ужасяващо бреме на личната отговорност върху някои хора. По това време не е имало еднозначни отговори и той си е давал сметка за условия характер на много свои позиции. Той живее в политеистичен свят, в който няма как рационално да оправдае собствения си национализъм... Това, което М. Вебер ни предлага, не е плоско описание на модерността, основаващо се на прост аксиален принцип. Вместо това получаваме релефен образ, чувствителен към нейните най-дълбоки конфликти и пртиворечия

Имаме достатъчно основания да разглеждаме М. Вебер като интерпретатор на модерната епоха, а не просто като представител на своето време. Той продължава да се обръща към нас в това си качество, което обаче не ни дава основание да допускаме, че споделяме една и съща епоха. Ако следваме анализите му на модерността, трябва да бъдем внимателни за предполагаганата от него възможност, а именно, че модер-

ната епоха ще приключи своя път. М. Вебер принадлежи на една друга епоха и ни говори от дистанцията на времето и по тази причина би трябвало да се стремим да следваме примера му, вместо да допускаме, че пише за нас.

За да направим това, трябва да оценим практикуваното от М. Вебер изкуство да пише *история на настоящето*. За него не съществува готова формула за извеждане на събитията от теорията. Лутер и Калвин допринасят по непредвидим начин за хода на историята. Второ, събитията оставят отпечатък върху структурите. Последиците от Реформацията намират въплъщение върху всекидневния живот, макар че всичко случило се е могло да тръгне в друга посока. Трето, има сили с траен и стабилизиращ характер за поколения напред и други, не по-малко могъщи, проявяващи се в други култури и цивилизации, действащи в обратна посока.

Веберовото повествователно изкуство, по начина, по който то намира израз в политическите му студии и в неговата история, изтъква на преден план борбата за власт между доминиращите социални групи на фона на хипотетичния страдащ всекидневен човек – селянина, обитателя на големия град, фабричния работник или чиновника. Това е история, разказана от интелектуалец, лично ангажиран с патоса, присъщ на хора, живеещи един кратък живот, макар взираци се във вечността. Това е исторически или социален реализъм в противоположност на научния. В него се разкрива същото онова качество, позволяващо ни да четем Аристотел с убедеността, че можем да проникнем в смисъла на епохата, в която са писали, независимо от всякакви културни и времеви граници.

Има една особеност, на която не можем да не се спрем във Веберовия мисловен стил, което някои считат неправилно с релативизъм и което в действителност може да се определи като стремеж към транс-историческа обективност. Отнася се за това, да се говори на нещата такива, каквито са, следователно отдръпвайки се от тях. Във Веберовото творчество това за някои е равносилно на непоследователност, дори на противоречивост. От една страна, имаме педантичната настойчивост образования от вида националната държава да се интерпретират като лабилни и исторически приходни конструкции с цел да се опишат развиващите се в тях процеси и посоката им на движение. От друга

страна, като отговорен гражданин М. Вебер е изцяло отдаден на задачата да гарантира сигурно бъдеще на родината, която толкова обича.

Макс Вебер лесно превключва от аналитичен към акционистки начин на писане, както прави всеки добър коментатор или историк на настоящето. Повествованието му внушава на читателя едновременно лична ангажираност на автора към каузата на ближните и заедно с това се позовава на най-добрата информация за евентуалната му съдба. Информацията е във владение както на приятели, така и на врагове. Всъщност отговорния лидер, който слуша само приятелите си, е загубен, а М. Вебер, подобно на Макиавели преди него, пише за онази въображаема личност, която истински се вълнува за съдбата на нацията и е готова да научи най-лошото. Така че всеки метод водещ до истината е открит за М. Вебер и той го използва, щом е доказал своята валидност.

Веберуански подходи към глобализацията

От изложеното дотук става ясно, че не можем да се върнем към М. Вебер за анализ на зараждащата се глобализация, защото извършената се трансформация зависи от събития и тенденции, достигнали своята кулминация след неговото време. Той не е предвиждал оръжията с ядрения потенциал, у него няма и намек за съвременни информационни технологии, не е могъл да помисли за глобалното затопляне, за сателитните връзки и т.н. В същото време нямаме основание да смятаме, че не би признал ключовата им роля във всяко повествование за нашето време.

Същественният въпрос за нас е дали М. Вебер би ги интегрирал в едно описание на нарастващото рационализиране, или би разпознал образът на епохалния поврат. Според нас имаме както съдържателни, така и методологически основания да предположим, че е разпознат образа на епохалния поврат в развитието на човечеството. Критиците му са склонни до такава степен да подчертават елемента на неизбежност в твърденията му за бюрокрацията, че са готови да припишат прогноза за нейната неспирна експанзия.

Веберовият песимизъм е пронизан от усещане, че това не може да продължава вечно. Той е предшественик на критиката на капитализма, асоциираща се с твърдението “small is beautiful” (малкото е красиво), без да храни каквато и да е надежда, че това някога ще се случи. Собст-

веното му опасение е от закостеняването, но това означава край на експанзионизма на Запада, промяна с епохална значимост.

Еклектиката като аналитичен метод на работа би позволила на М. Вебер да разпознае поврата, когато той настъпи. И тъй като методите не са определящи за повествованието му, не сме склонни да приемем възгледа, според който разбирането за рационализацията в крайна сметка зависи от методологическото му допускане за върховенството на техническата рационалност. Макс Вебер добре съзнава подобна опасност и не би било несправедливо да се твърди, както правят мнозина, че неизбежността на бюрокрацията му се дължи донякъде на подобен методологически рационализъм. В цялостната си аналитична работа и с въвеждането на категорията “ценностна рационалност”, както и с настойчивите предупреждения да не се извежда рационализъмът като една методологическа схема, можем да допуснем, че главният импулс в работата на М. Вебер е стремежът към такъв тип вярност на историческата реалност, който надхвърля всякакъв метод. По този начин ще се даде възможност да се отдаде дължимото на всички *елементи* в изследването, които биха позволили на М. Вебер да разпознае епохалния поврат.

Към тези елементи могат да се причислят хетерогенността на ценностите и усетът му към ирационалните им корени. Рационализъмът също зависи от ирационалните ангажименти – към търсенето на знание, към идеята за легалност. В противоположност на казаното следва да се признаят изострените Веберови сетива за автономна логика, за начина по който институционалните структури биха могли да постигнат стабилност отвъд въвелите ги в действие мотивации. Не съществува обаче формула, която да ни позволи да твърдим, че тъкмо това поражда необходимостта от вечно траене на рационализацията. По-скоро усещането е за това, че М. Вебер експериментира творчески с логическите възможности на развиването от него понятия. Той преработва различни пермутации (изменения) на абстрактните елементи, допускайки винаги, че съответните конфигурации са определени от конкретни исторически обстоятелства.

Веберовите аналитични методи не са предназначени да породят строго определена, затворена система от понятия. За разлика от Вилфредо Парето например, който на едно равнище е далеч по-оригинален, той не намира за необходимо да твори терминология. Той намира аналитичните си понятия в академичните и публичните дискусии на своето

време. Алфред Шютц вероятно е прав, че М.Вебер пренебрегва всекидневните конструкти, ако под това се има предвид тези на “обикновените хора”. От друга страна, в много по-голяма степен от А. Шютц Вебер е готов да признае конструктивната интервенция на интелектуалците за формиране на публичния живот. Неговите идеални типове не са празна спекулация – в политическия и икономическия живот те имат както регулативно, така и конститутивно влияние върху упражняването на власт.

В същото време признанието му за всепроникващото въздействие на интелектуалните конструкти означава, че М.Вебер има строго агностично (скептично) разбиране за тях, колкото и те да са близки до сърцето му. Най-очевидния пример за безпощадната му интелектуална честност е анализът му на националната държава. Привързаността му към германската култура и апелът му за подкрепящата я силна държава могат да бъдат сравнявани по своята недвусмисленост само с настояването му за историческата релативност на модерната национална държава и за необходимостта структурата да се разглежда винаги през индивидуалните действия. В това отношение Веберовия метод му позволява да бъде напълно готов за “смъртта” на националната държава.

До голяма степен сме свикнали да приемаме националната държава за първостепенен исторически актьор, че сме склонни да забравяме, че в края на XIX век относителната и младост като политическа формация е било обичайно наблюдение. В началото на XX век и след В. И. Ленин империализмът се е приемал за продължение на съперничеството между националните държави, преди това, по времето на Наполеон, идеята за империя е била конструктивна форма на световен ред, отрицание на националната държава. За един проникновен изследовател на древната и на средновековната история като М.Вебер не е било трудно да разглежда националната държава като исторически феномен. Това ни кара да мислим, че М. Вебер е бил по-подготвен да признае приключването на модерната епоха от своите епигони (“братя”, използващи стари методи).

В съответствие с импулсите, мотивиращи Веберовото творчество, следва да посочим, че днес ние *трябва да бъдем поствеберисти*. Ако искаме да бъдем верни на интереса му към историята на настоящото, на решимостта му да дешифрира посоката на развитие и да бъдем открити за множество влияния, формиращи тенденциите и траекторията на собствената ни епоха, ние не можем да останем при едно повест-

ование и при един анализ, служил толкова добре, когато модерността е доминирала публичния дискурс.

Аргументирането на тезата, че сме се придвижили от модерна към глобална епоха ще бъде засегнато в следващите параграфи. Сега само ще обобщим, че у М. Вебер има твърде малко указания за огромното разнообразие от културни форми и за повсеместното децентрализиране на идентичностите, което се наблюдава през последните 50 години на XX век. Макс Вебер не е предвиждал, че капитализмът, основаващ се на териториалната експанзия, ще бъде заменен от капитализъм, основаващ се на колонизирането на духа и на производството на културни стоки. Той не е могъл да забележи, че експлоатацията на природните ресурси ще доведе до невъзвратно накърняване на биосферата, преди те да бъдат изчерпани. По това време глобалният риск е бил непознат.

Истината и коректността изисква да посочим, че това не са празноти, дефекти на Веберовото повествование или на неговия метод. Той е бил верен на своето време, както ние би трябвало да бъдем верни на нашата епоха. Ето защо Макс Вебер продължава да ни говори през вододела на две епохи.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Бауман, Зигмунт.** Глобализацията. Последниците за човека. София, 1999.
2. **Бауман, Зигмунт.** Постмодерната етика. София, 2001.
3. **Бек, Улрих.** Световното рисково общество. Обсидиан, София, 2001.
4. **Вебер, Макс.** Социология на господството. Социология на религията. УИ "Св. Климент Охридски", София, 1992.
5. **Albrow, M.** Max Weber's Construction Of Social Theory. Macmillan, London, 1990.
6. **Albrow, M.** The Golden Age: State and Society beyond Modernity. Polity, Cambridge, 1996.